

Ана Димишковска

Градот и крвта: кон романот
„Столот на Елијах“ од Игор Штикс,
 Или-или, Скопје, 2007.

Ана Dimishkovska

Qyteti dhe gjaku: për romanin
„Столот на Елијах“ nga Igor Shtiks-i,
 Или-или, Скопје, 2007.

1. Престолот на идентитетот

Според древните еврејски обичаи, осмиот ден по раѓањето на машкото дете е исклучително значаен во религиозна смисла. Имено, на овој ден момчето се подложува на иницијациониот ритуал на *обречување*וּמִילָח – “brit milah” – и од неговото тело се отстранува делчето во кое, според преданието, се всидруваат негативните сили што можат да му го попречат патот кон чистотата и светоста. Целата церемонија се одвива под будниот поглед на Елијах, „ангелот на заветот“, чие присуство го гарантира одржувањето на древното ветување за обречувањето, дадено на Семокниот. Затоа, неизоставен дел од ритуалниот инвентар на еврејските храмови е специјалниот празен, богато украсен стол на кој седи невидливиот Елијах, и на кој, на почетокот на чинот се поставува и самото дете.

Но, столот на Елијах не е само специфичен еврејски ритуален предмет. Тој е, едновременно, еден од оние разновидни, но во основа слични, дивинизирани престоли на идентитетот во кои, од памтивек па до денес, неумоливите раце на заедницата не седнуваат отргнувајќи не од мајкините прегратки, за со капка крв да го запечатат белегот на нашата припадност кон „вистинскиот род“ – оној на верата, нацијата, расата.

1. Froni i identitetit

Sipas zakoneve të lashta hebraike, dita e tetë pas lindjes së djalit është jashtëzakonisht e rëndësishme në kuptimin religjioz. me një fjalë, në këtë ditë djali i nënshtrohet ritualit inicial të *synetisë* – “brit-milah” – dhe prej trupit të tij hiqet ajo pjesëz në cilën, sipas gojëdhënës, strehohen fuqitë negative të cilat mund t’ia pengojnë rrugën njeriut drejt pastërtisë dhe shenjtërisë. I tërë ceremoniali zhvillohet nën kujdesin syçelë të Elijahut, “engjëllit të amanetit”, prania e të cilit garanton mbajtjen e premtimit të lashtë të synetisë, dhënë të Plotfuqishmit. Për këtë arsye, një pjesë e pakapërcyeshme e inventarit ritual në tempujt hebraikë është tryeza e zbrazët, e stolitur shumë, në të cilën rri Elijahu i padukshëm dhe, mbi të cilën, në fillim të aktit vendoset fëmija.

Tryeza e Elijahut nuk është vetëm një objekt specifik hebraik i ritualeve. Ajo, njëherësh, është njëri nga ato frone gjithfarëshe, por në thelb të ngjashme, të divinizuara, të identitetit në të cilat prej se mbahet mend e deri më sot, duart e këmbëngulëse të bashkësisë na vendosin duke na shkëputur nga përfaqimi i nënës, që me një pikë gjaku ta vulosin shenjën e përkatësisë sonë në “leninë e vërtetë” – në atë të besimit, kombit,

Белег врз телото и умот кој ја црта картографијата на светот поделен на „свои“ и „туѓи“, чија подмолна структура може, преку ноќ, границите на ветената земја да ги огради со концлогорска бодликава жица, да ја дестабилизира најдлабоката свест за сопственото јас, и благословениот идентитет да го престори во смртоносно проклетство.

Во извонредниот роман „Столот на Елијах“ на Игор Штикс, оваа суптилна и болна динамика на идентитетот - кршлив како стакло кога сакаме да го сочуваме, а тежок како бетонски блок кога ни се урива врз главата – е главната нишка околу која се концентрираат неговите врвни книжевни и философски доблести. Во допир со ваквите моќни страници литература, станува појасна прочуената Ничеова забелешка која сугерира дека од сè што е напишано, вредност има единствено она кое е напишано „со сопствената крв“. А во „Столот на Елијах“ крвта капе, не само од телата на обрежаните, гранатираните, застреланите, убиените и самоубиените јунаци, туку, низ нив, и од самото срце на авторот. Несомнено, некои замислени патеки на куршумите, исцртани со мајсторството на зборот, понекогаш може да болат како да се вистински.

Соземајќи се од силниот впечаток кој го остава овој роман, читателот останува дополнително импресиониран кога ќе го открие идентитетот на неговиот творец. Имено, „Столот на Елијах“ е дело на младиот писател Игор Штикс, роден 1977 година во Сараево, кој веќе претставува едно од водечките имиња на современата босанска и хрватска книжевна сцена. Успехот на неговите текстови и во европски рамки недвосмислено потврдува дека вистинска мера на творчката зрелост и умење не е самата низа на проживеани години, туку поскоро

racës. Një shenjë në trup dhe në shpirt të cilën e vizaton hartografia e botës së ndarë në “tanët” dhe “të huajt”, struktura tinëzare e së cilës mundet, brenda natës, t’i rrethojë kufijtë e tokës së premtuar me tel me gjemba të kampit të përqendrimit, ta destabilizojë më së thelli ndërgjegjen e unit dhe identitetin e bekuar ta shndërrojë në një mallkim vrastar.

Në romanin e shkëlqyeshëm “Tryeza e Eljahut” të Igor Shtiksit, kjo dinamikë subtile dhe e dhembshme e identitetit - të thyeshëm si qelqi kur dëshirojmë ta ruajmë, ndërsa i rëndë si bllok betoni kur na bie në kokë – është fija kryesore rreth së cilës koncentrohen virtytet e tij kulmore letrare dhe filozofike. Në kontakt me faqet e këtilla të fuqishme të letërsisë, bëhet më e qartë vërejtja e Niçes e cila sugjeron se nga çdo gjë që është shkruar vlerë ka vetëm ajo që “është shkruar me gjakun vetanak”. Kurse në “Tryezën e Eljahut” gjaku pikon jo vetëm nga trupat e të bërëve synet, trimave të granatuar, të pushkatuar, të vvarë, por edhe nëpër ta, e edhe nga zemra e vet autorit. Pa dyshim, disa rrugica të marra me mend të plumbave, të vizatuara me mjeshtërinë e fjalës, ndonjëherë mund të shkaktojnë dhembje sikur të kishin qenë të vërteta.

Duke e marrë veten nga përshtypja e fuqishme që e shkakton ky roman, lexuesi mbetet i impresionuar në mënyrë plotësuese kur e zbulon identitetin e krijesisit të tij. Pra, “Tryeza e Eljahut” është vepër e shkrimtarit të ri Igor Shtiks, i lindur në vitin 1977 në Sarajevë, i cili tashmë është bërë njëri nga emrat prijatarë në skenën e letërsisë bashkëkohore boshnjake dhe kroate. Suksesi i teksteve të tij pa dyshim dëshmon edhe në suazat evropiane se masa e vërtetë e pjekurisë dhe aftësisë krijuese nuk është vetëm vargu i viteve të jetuara, por para këtij është intensiteti, thellësia dhe ndjesia e hollë që kemi ndaj botës, si dhe

интензитетот, длабочината и префинетоста на чувствувањето на светот, како и ретката моќ да се изрази тоа чувствување. Инаку, во биографијата на Штикс веќе стојат романот „Дворецот во Ромања“ (најдобар дебитантски роман во Хрватска за 2000 година), една антологија на хрватската проза во 20 век, како и многубројни есеи, критики и кратки литературни дела, објавени во повеќе балкански и европски списанија. Самиот роман „Столот на Елијах“ е добитник на најпрестижните хрватски литературни награди (*Гјалски* и *Киклој*) и е преведен на повеќе европски јазици, меѓу кои и на македонски, во одличниот превод на Деспина Ангеловска. Војната во Босна го присилува Игор Штикс да го напушти родниот град во 1992 година, на самиот почеток на бруталната повеќегодишна опсада. Оттогаш живее и твори во Загреб, Виена, Париз, Чикаго... современите престолнини на егзилот и иронични колевки на делата со трајни вредности, создадени во сенката на привремениот, принуден и несигурен емигрантски статус на нивните автори.

Но, на главниот јунак на романот писателот, според сопствените зборови, му наменува една поинаква, а сепак длабоко симболична траекторија. Имено, Рихард Рихтер, чија лична исповед го сочинува ткивото на романот, ја изодува сопствената *via dolorosa* во противната насока: од удобноста на европските метрополи, него патот го носи токму во срцето на опсадениот град, до крвавиот трон на сопствениот идентитет, до сфингата која ќе го проголта во мигот кога ќе ја реши најважната загатка. Миг после кој едиповското себеослепување, едноставно, не е доволно радикално решение за пресметка со самиот себеси и со судбината.

fuqia e rrallë që të shprehet kjo ndjenjë. Përndryshe, në biografinë e Shtiksit tashmë janë renditur romani “Oborri në Romanjë” (romani më i mirë debutues në Kroaci në vitin 2000), një antologji e prozës kroate në shekullin 20 si dhe shumë ese, kritika dhe vepra të shkurtra letrare të botuara në shumë revista ballkanike e evropiane. Vetë romani “Tryeza e Elijahut” është fitues i çmimeve më prestigjioze letrare kroate (*Gjalski* dhe *Kiklop*) dhe është përkthyer në shumë gjuhë evropiane, midis të cilave edhe në maqedonisht, në përkthimin e shkëlqyeshëm të Despina Angelovskës. Lufta në Bosnje e detyron Igor Shtiksin ta braktisë qytetin e lindjes në vitin 1992, në fillim të rrethimit shumëvjeçar brutal. Prej atëherë jeton dhe krijon në Zagreb, Vjenë, Paris, Çikago... kryeqytetet bashkëkohore të ekzilit dhe djepa ironikë të veprave me vlera të përhershme, të krijuara në hijen e statusit të përkohshëm, të detyrueshëm dhe të pasigurt emigrues të autorëve të tyre.

Personazhit kryesor shkrintari, sipas fjalëve të tij, ia cakton një trajektore tjetër e të ndryshme, por që është thellësisht simbolike. Pra, Rikard Rihteri, rrëfimi personal i të cilit e përbën indin e romanit, e kalon *via dolorosa*-n e vet në kahen e kundërt: nga rehatia e metropoleve evropiane, atë rruga e çon pikërisht në zemrën e qytetit të rrethuar, deri te froni i përgjakur i identitetit të vet, deri te sfinga e cila do ta gëlltisë në çastin kur do ta zgjidhë enigmën më të rëndësishme. Një çast pas të cilit vetëverbimi edipian, thjeshtë nuk është zgjidhje mjaft radikale për qerim hesapesh me vetveten dhe me fatin.

2. Во кафезот

Невообичаеното патешествие на главниот лик, ангажиран европски интелектуалец со левичарски уверувања, започнувана баприл 1992 година во Париз, истиот ден во кој започнува и сараевската трагедија на Балканот. Како емоционален бродоломец, после пропаднатиот брак и загубените илузии за љубовта, Рихард Рихтер одлучува да го напушти Париз и да се врати во родната Виена. Но, наместо спокоен живот и нов почеток, во Виена го чека шокантно сознание: случајно пронајдениот бележник на неговата покојна мајка, чија содржина ќе ја скрши на парчиња Рихардовата слика за себеси и приказната за семејната историја. После тоа откритие, веќе ништо не може да ја совлада гравитациската сила на потрагата по сопственото потекло која Рихард го влече надолу, кон југот, кон пеколот кој штотуку започнува: кон Сараево.

Влегувајќи во градот како акредитиран новинар на еден од угледните австриски весници, тој всушност ја проследува својата приватна, скриена агенда: да најде дефинитивен одговор на прашањето за судбината на својот вистински татко, сараевски Евреин и комунист, одведен во логор од страна на нацистите на почетокот од Втората светска војна. Но, потрагата по вистината, наместо до лична катарза, ќе го доведе до безизлезниот кафез. Кафезот на опколеното Сараево, во кој секој чекор и секој миг претставуваат смртна опасност и чии жители под дождот од гранати и снајперски стрелби грчовито се борат да го сочуваат не толку голиот живот, колку елементарното достоинство и чувство дека сè уште се луѓе. Кафезот на одговорот по кој страшно и упорно трага, а од чие наоѓање потајно се плаши повеќе отколку од самата смрт. Кафезот на длабоката љубов

2. Në kafaz

Peripecia e pazakontë e personazhit kryesor, një intelektual i angazhuar evropian me bindje majtiste, fillon më gjashtë prill të vitit 1992 në Paris, po atë ditë në të cilën fillon edhe tragjedia ballkanike e Sarajevës. Si njeri me emociione të forta në anijen që fundoset, pas martesës së pasuksesshme dhe iluzioneve të humbura për dashurinë, Rikard Rihteri vendos ta braktisë Parisin dhe të kthehet në Vjenën e tij të lindjes. Mirëpo, në vend të jetës së qetë dhe fillimit të mbarë, në Vjenë e pret një zbulim i befasisëm: notesi i shënimeve të nënës së tij të ndjerë, të cilin e zbulon rastësisht, përmbajtja e të cilit do ta thyejë copë-copë imazhin e Rikardit për veten dhe për tregimin e historisë familjare. Pas këtij zbulimi, asgjë nuk mund ta ndërpresë e ta ndalë fuqinë gravituese të gjurmimit pas origjinës së vet, e cila Rikardin e tërheq teposhtë, kah jugu, kah ferri që sapo fillon: kah Sarajeva.

Duke hyrë në qytet si gazetar i akredituar i njërës nga gazetaret autoritative austriake, ai në të vërtetë e ndjek agjendën e vet të fshehtë private: të gjejë përgjigje definitive në pyetjen për fatin e babait të tij të vërtetë, një hebre sarajevas dhe komunist, i dërguar në kamp nga ana e nazistëve në fillim të Luftës së dytë botërore. Ndërkaq, gjurmimi pas të vërtetës, në vend të katarzës personale do ta sjellë deri te kafazi pa derë daljeje. Kafazi i Sarajevës së rrethuar ku çdo hap dhe çdo moment paraqesin një rrezik për vdekje dhe banorët e së cilës nën breshëritë e granatave dhe të shtënave të snajperëve luftojnë me mish e me shpirt që ta ruajnë, jo aq jetën lakuriqe sa, dinjitetin elementar dhe ndjenjën se ende janë njerëz. Kafazi i përgjigjes pas së cilës me aq pasion dhe vendosmëri gjurmon, ndërsa prej së cilës fshehtas frikësohet më shumë se nga vetë vdekja. Kafazi i dashurisë së thellë ndaj gruas të cilën, duke mos e ditur,

кон жената која, не знаејќи, не смеел да ја има, и тоа од многу подлабоки и пострашни причини отколку фактот што таа го носи презимето на својот сопруг. Кафезот на немањето избор, освен да ја прифати стигмата на предаството и ненадејното напуштање на најсаканите, во залуден обид да ги заштити од убиственоста на сопственото присуство. Кафезот, најпосле, кој го носи со себе и откако ќе го напушти Сараево, и чии невидливи решетки ќе го опкружуваат сè до „точката од куршум на крајот“, свесно избрана како единствено логично решение на заплетканата загатка на неговиот живот.

А над неа останува да одекнува реченицата која ги спои Рихард и неговата најсилна, кобна љубов – „Судбината е најмоќната коинциденција од сите“. Влечејќи ги конците на сопствениот живот сè до црната дупка во која со себе ќе ги повлече најблиските, неспособен да ги препознае предупредувачките знаци на патот до неа, Рихард на сцената на завојуваното Сараево всушност го отелотворува древниот архетип на јунакот на трагедијата вклетен во железната нужност на нејзиното сценарио. Но, во вештите раце на писателот на овој роман, класичните обрасци на античката трагедија се разигруваат, видоизменуваат, усложнуваат и се надоградуваат со нови слоеви и финеси. Нивниот краен ефект, сепак, коинцидира со оној на славните антички матрици, сведочејќи за неисцрпниот потенцијал на трагичното да продира во нашите животи и да го разликува од темел она што сме, она кое го сакаме, она во кое веруваме, и она заради кое сме подготвени да се принесеме себеси како жртва.

nuk ka guxuar ta ketë, nga shkaqe shumë më të thella dhe më të tmerrshme sesa fakti që ajo e mban mbiemrin e burrit. Kafazi i mospasjes zgjedhje, përveç se ta pranojë stigmën e tradhtisë dhe braktisjes së befasishme të më të dashurve, në një orvatje të kotë t'i mbrojë nga prania vetanake vrastare. Kafazi të cilin, më në fund, e mbart me vete edhe pasi e braktis Sarajevën dhe grilat e padukshme të së cilës do ta rrethojnë deri në “pikën e plumbit të fundit”, të zgjedhur me vetëdije si zgjidhje e vetme logjike e enigmës së ngatërruar të jetës së tij.

Kurse, mbi të mbetet të jehojë fjalja e cila i bashkon Rikardin dhe dashurinë e tij më të fuqishme, të kobshme – “Fati është koincidenca më e fuqishme nga të gjithë”. Duke i tërhequr penjtë e jetës së vet deri në gropën e zezë në të cilën me vete do t'i tërheqë më të afërmit, i paaftë t'i dallojë shenjat paralajmëruese në rrugën deri te ajo, Rikardi në skenën e Sarajevës së përfshirë nga lufta në të vërtetë e ngjall arketipin e lashtë të personazhit kryesor të tragjedisë së ngujuar në nevojën e hekurt të skenarit të saj. Por në duart e shkathëta të shkrimtarit të këtij romani, modelet klasike të tragjedisë antike bëhen lozonjare, e ndërrojnë pamjen, ndërlikohen dhe ndërthuren duke bërë shtresa e finesa të reja. Efekti i tyre i fundit, megjithatë, koincidon me atë të matricave të famshme antike, duke dëshmuar për potencialin e pashtershëm të tragjikes që të depërtojë në jetët tona dhe ta tronditë në themel atë që jemi, atë në të cilën besojmë dhe atë për të cilën jemi të gatshëm që ta bëjmë veten theror.

3. Судијата, Едип и пророкот

Во една од клучните сцени во романот, Рихард Рихтер се наоѓа во Музејот на Евреите во Сараево, всушност стара сефардска синагога, обидувајќи се да открие дали името на неговиот татко се наоѓа на списокот на настраданите Евреи за време на холокаустот. Изморен од потрагата, седнува во еден неудобен дрвен стол, за кој дури подоцна ќе дознае дека е Елијаховиот стол, оној на кој се вршеле обрежувањата на еврејските бебиња.

Симболиката на оваа сцена зрачи низ целата структура на романот: обрежаноста, белегот на потеклото физички втиснат врз телото на вистинскиот татко на Рихард, е она што ќе го открие неговиот еврејски идентитет најнапред пред очите на љубената жена, а потоа и пред крвниците кои ќе го одведат во логор. Белегот на потеклото, внесен како вирус во свеста на Рихард од мајкиното писмо, е она што него ќе го седне на Елијаховиот стол од кој, не знаејќи, ќе стане преобразен и без прашање инициран во заедницата на жртвите, на прогонетите, принуден да ја напушти привилегираната и непристрасна позиција на *судија*.

Имено, во самото презиме на Рихард, *Richter*, што на германски значи судија, се крие една суптилна игра која ја отсликува драматичната метаморфоза на неговиот лик. Човекот за кој Рихард педесет години мислел дека му е татко и чие презиме го носи, е Хајнрих Рихтер, војник на Третиот Рајх и непосреден учесник во злосторствата на овој режим. Така, главниот дел од интелектуалниот ангажман на Рихард пред да дојде во Сараево е посветен на етичката и политичката пресметка со „татковската генерација“, одговорна за нацизмот, холокаустот и

3. Гјјкатëси, Едипи dhe профети

Нë нјерëн nga skenat kryesore në roman, Rikard Rihteri gjendet në Muzeun e Hebrejve në Sarajevë, në të vërtetë një sinagogë e lashtë sefarde, duke u orvatur ta zbulojë se a gjendet emri i babait të tij në listën e hebrejve që e kanë pësuar gjatë kohës së holokaustit. I lodhur nga gjurmimi, ulet në një tryezë të parehatshme prej druri, për të cilën më vonë do të marrë vesh se është Tryeza e Elijahut, ajo në të cilën janë bërë synet foshnjat hebreje.

Simbolika e kësaj scene shndrit nëpër tërë strukturën e romanit: synetia, shenja e origjinës e vulosur fizikisht në trupin e babait të vërtetë të Rikardit, është ajo që do ta zbulojë identitetin e tij hebraik, më së pari para syve të gruas së dashur, ndërsa pastaj edhe para gjakësorëve të cilët do ta çojnë në kamp. Shenja e origjinës, e futur si virus në ndërgjegjen e Rikardit nga letra e nënës, është ajo që atë do ta ulë në Tryezën e Elijahut nga e cila, pa e ditur, do të bëhet i transformuar dhe pa pyetje do të inicohet në bashkësinë e viktimave, të të përndjekurve, i detyruar që ta braktisë pozitën e privilegjuar dhe të pa pasion të *gјјkatësit*.

Pra, në vetë mbiemrin e Rikardit, *Rihter (Richter)*, që në gjermanisht do të thotë gjykatës, fshihet një lojë subtile e cila e reflekton metamorfozën dramatike të personalitetit të vet. Njeriu për të cilin Rikardi pesëdhjetë vjet kishte menduar se e kishte baba dhe mbiemrin e të cilit e mbante, është Хајнрих Риһтери, ushtar i Рајһуt të третë dhe pjesëmarrës i drejtpërdrejtë në krimet e кëtij regjimi. Кëшту, pjesa kryesore nga angazhimi intelektual i Rikardit para se të vijë në Sarajevë i kushtohet qërimit të hesapeve etike e politike me “gјјneratën e babait”, përgјјegjëse për nazizmin, holokaustin dhe krimet tjera

останатите незамисливи злосторства на нејзиното време. Острата осуда на делата на татковците навидум ги измива трагите на родителскиот грев паднат врз потомството, но само додека оној кој суди останува невовлечен во котелот на личната засегнатост, на болката и страста, само додека разумно може да ги расплете нишките на сопствената поврзаност како со таборот на крвниците, така и со оној на жртвите. А тоа веќе станува невозможно за симболично обрежаниот Рихард, седнат во столот на Елијах како во некаква метафизичка стапица, симболично принуден да ја смени перцепцијата за себеси, симболично прекрстен од Рихтер во Шнајдер, од самоуверен судија на туѓите гревови во кројач на сопствената судбина и пропаст.

Но, Рихард не е единствениот судија во романот. Освен него, постои уште една личност кај која обземеноста со судењето на делата на другите е далеку пореална и помалку метафорична отколку Рихардовата – маестрално изградениот лик на Симон. Но, неговата трансформација не е помалку драматична отколку Рихардовата: работејќи како непристрасен и правичен судија во контроверзното време на Информбирото, тој станува уште една жртва на иронијата на судбината, чии најсилни оружја обично се љубовта, гордоста и нагонот за одмазда. Уништувајќи го, како и Рихард, сопствениот живот и животот на саканата жена, Симон најпосле останува соочен со врховната, поразителна пресуда: самиот засекогаш да ја загуби способноста и правото да суди.

На тој начин, низ сложените животни патеки и заемниот однос на ликовите на Рихард и Симон, во романот се прекршуваат некои од најконтроверзните прашања не само на минатото столетие, туку и

të kohës që s'merren dot me mend. Dënimi i ashpër i veprave të etërve në shikim të parë i shpërllan gjurmët e mëkatit prindëror të rënë mbi pasardhësit, por vetëm derisa ai i cili dënon mbetet i pahedhur në kazanin e interesit personal, të dhembjes e pasionit, vetëm derisa në mënyrë të arsyeshme mund t'i shkatërrojë penjtë e lidhshmërisë vetanake si me taborin e gjakësorëve, ashtu edhe me atë të viktimave. Kurse kjo punë tashmë bëhet e pamundshme për Rikardin e bërë synet në mënyrë simbolike, të ulur në Tryezën e Elijahut, si në ndonjë kurth metafizik ku është i detyruar që simbolikisht ta ndryshojë perceptacionin për veten, me emër të ndryshuar simbolikisht nga Rihter në Shnajder, nga një gjykatës i vetëbindur për mëkatet e huaja, në planifikues të fatit dhe shkatërrimit të vet.

Mirëpo Rikardi nuk është gjykatësi i vetëm në roman. Përveç tij, është edhe një personalitet te i cili angazhimi shpirtëror me gjykimin e veprave të të tjerëve është shumë më real dhe më pak metaforik sesa personazhi i Rikardit – personazhi i ndërtuar në mënyrë maestrale i Simonit. Mirëpo transformimi i tij nuk është më pak dramatik se sa ai i Rikardit: duke punuar si gjykatës i drejtë dhe pa pasion në kohën kontraverze të Informbyrosë, ai bëhet edhe një viktimë i ironisë së fatit, armët më të fuqishme të së cilës zakonisht janë dashuria, krenaria dhe instinkti për hakmarrje. Duke e shkatërruar, si Rikardi, jetën e vet dhe jetën e gruas së dashur, Simoni më në fund mbetet i ballafaquar me shqiptimin e dënimit suprem e është humbës: që vetë përgjithmonë ta humbë aftësinë dhe të drejtën që të gjykojë.

Në këtë mënyrë nëpër shtigjet e ndërlikuara të jetës dhe të marrëdhënies së ndërsjellë të personazheve të Rikardit dhe Simonit, në roman përthyhen disa nga çështjet më kontraverze jo vetëm të shekullit të

на поновата историја воопшто: прашањата за деструктивните ефекти на идеолошката заслепеност, злоупотребата на големите идеи, смислата на личниот ангажман како чин на отпор против колективните злосторства, немоќта на индивидуата да опстане во историските витли. Сепак, нишките кои ги поврзуваат Рихард и Симон во „Столот на Елијах“ се далеку подлабоки и позначајни отколку нишките на интимната драма детерминирана од политичките и идеолошките околности на нивното време. Како во некој волшебен палимпсест, под површината на зборовите и постапките на овие двајца современи јунаци најнапред се насираат, а потоа сè појасно се оцртуваат контурите на еден друг славен пар од митската и книжевната историја – царот Едип и Тиресиј пророкот. Така драмата е соголена до нејзината најдлабока, крвна и крвопролевачка основа. Како што се развива фабулата на романот, преку многубројните интертекстуални знаци и алузии посеани низ ткивото на текстот, полека стивнуваат гласовите на Рихард и Симон, за низ нив, на крајот, да почнат да ечат криковите на Едип, поразен од погледот во лицето на тајната и мрачните констатации на Тиресиј, неволниот гласник на овој пораз. Како и во класичната трагична предлошка, полуенигматичните пророштва на Евреинот Симон (кој, за разлика од неговиот слеп антички архетип, има *очи живи како на дванаесетгодишник*), веќе го содржат точниот опис на катастрофата во која јунакот *ќе умре и ќе се роди* во истиот миг. А сознајното слепило врз своите очи, делумно свесно делумно несвесно, овојпат го носи Рихтер, кој предоцна *ќе ја сфати големата вистина дека треба да се чуваме од некои желби, кои шокму во мигот кога ќе помислиме дека сме се ослободиле од нив, зайочнуваат да се остваруваат како кошмар.*

kaluar, por edhe të historisë më të re në përgjithësi: çështjet për efektet destruktive të verbërisë ideologjike, keqpërdorimi i ideve të mëdha, kuptimi i angazhimit personal si akt i rezistencës kundër krimeve kolektive, paaftësia e individit që të mbijetojë në vorbullat historike. Megjithatë, penjtë të cilët i lidhin Rikardin dhe Simonin në “Tryezën e Elijahut” janë shumë më të thella dhe më të rëndësishme se sa penjtë e dramës intime të determinuar nga rrethanat politike dhe ideologjike të kohës së tyre. Si në ndonjë palimpsest magjik, në sipërfaqen e fjalëve dhe veprimeve të këtyre dy heronjve bashkëkohorë më së pari duken, kurse gjithnjë e më qartë dalin në sipërfaqe e vizatohen konturat e një çifti tjetër të famshëm nga historia mitike dhe letrare – mbreti Edip dhe profeti Tiresia. Kështu drama është zhveshur deri në bazën e saj më të thellë të gjaktë dhe të përgjakshme. Siç zhvillohet fabula e romanit, përmes shenjimeve të shumta intertekstuale dhe aluzioneve të mbjella nëpër indin e tekstit, ngadalë qetësohen zërat e Rikardit dhe Simonit, që përmes tyre, në fund të nisin të jehojnë klithmat e Edipit, të mundur nga shikimi në fytyrën e fshehtësisë, dhe konstatimet e errëta të Tiresisë, lajmëtarit të pavullnetshëm i kësaj disfate. Si edhe në modelin tragjik klasik, profecitë gjysmë enigmatike të hebreat Simon (i cili, për dallim nga arketipi i tij i verbër antik, ka sy të mirë si një dymbëdhjetëvjeçar), tashmë e përmbajnë përshkrimin e saktë të katastrofës në të cilën heroi do të vdesë dhe do të lindë në momentin e njëjtë. Kurse verbërinë njohëse në sytë e vet, pjesërisht me vetëdije e pjesërisht pa vetëdije, kësaj radhe e mban Rihteri i cili shumë vonë do ta kuptojë të vërtetën e madhe se duhet të ruhemi nga disa dëshira, të cilat pikërisht në momentin kur do të mendojmë se jemi çliruar sosh, fillojnë të realizohen si кошмар.

4. Хомо Фабер

Сложената но прецизна линија на судбината која низ најневеројатни патишта ги спојува јунаците на романот едни со други, како и со нивнатата лична, но и колективна несреќа, во „Столот на Елијах“ е само една од стожерните компоненти на структурата на делото. Другата линија, која функционира како своевидна противтежа на првата, ги поставува вознемирувачките прашања за уделот на умот, волјата и одлуките на самите човечки суштества во испишувањето на трагичните сценарија кои ја градат индивидуалната и заедничката историја, а особено историјата на европскиот континент во минатото столетие. Имено, во неговата централна, балканска приказна, не игра ли, можеби, повикувањето на „судбината“, „исконските корени на омразата“ и „предодреденоста за конфликти“ улога на легитимациски параван зад кој се сокрива совршената рационалност, пресметливост и организираност на колективната деструкција? Дали на тлото на денешна Европа сонот за *чистиии* територии и заедници, неинфицирани од присуството на расно, верски, национално *другии*, и со самото тоа, *инфериорниии* и *ојасниии*, е дефинитивно закопан со поразот на нацистичката идеологија? Или неговото присуство само мутирало во други, пософистицирани, поприкриени, но подеднакво убиствени форми на ксенофобијата, под чија наметка умот на современата цивилизација ги впрегнува сите технолошки, воени и економски ресурси за плански да го доврши големиот проект на *монокултурносиа*, етнизацијата и идентитетската исклучивост?

Како што идејата за судбината и нејзините непредвидливи, а сепак совршено логични заплети во „Столот на Елијах“ беше третирана со посредство

4. Homo Faber

Linja e ndërlikuar, por precize e fatit e cila nëpër shtigjet më të çuditshme i lidh heronjtë e romanit njërin me tjetrin, si dhe me fatkeqësinë e tyre personale, por edhe kolektive, në “Tryezën e Elijahut” është njëra nga komponentat qendrore të strukturës së veprës. Linja tjetër e cila funksionon si kundërpeshë e veçantë e të parës, i shtron pyetjet shqetësuese për pjesëmarrjen e mendjes, vullnetit dhe vendimeve të vetë krijesave njerëzore në shkrimin e skenarëve tragjike të cilët e ndërtojnë historinë individuale dhe të përbashkët, kurse në mënyrë të veçantë historinë e kontinentit evropian në shekullin e kaluar. Pra, në tregimin e tij qendror, ballkanik, a nuk luan, ndoshta, thirrja e “fatit”, “rrënjët burimore të urrejtjes” dhe “prirja për konflikte”. Roli i paravanit legjitimues prapa së cilit fshihet racionaliteti i përkryer, arsyeshmëria dhe organizimi i destruksionit kolektiv? A nuk është fundosur në tokën evropiane përfundimisht ëndrra për territoret dhe bashkësitë e *pastra*, të pa infektuara nga prania e të tjerëve me përkatësi tjetër racore, fetare, nacionale dhe kësisoj nga *inferiorët* dhe të *rrezikshmit*, ëndërr kjo që duhej të shuhej me disfatën e ideologjisë naziste? Ose prania e saj vetëm është transformuar në të tjera forma, më të sofistikuar, më të fshehta, por forma të njëjta vrastare të ksenofobisë, nën petkun e së cilës mendja e civilizimit modern i rendit të gjitha resurset teknologjike, ushtarake dhe ekonomike që me plan ta përfundojë projektin e madh të *multikulturalizmit*, etnizimin dhe përjashtimin identitetor?

Ashtu siç u trajtua ideja për fatin dhe për ngatërresat e saj të paparashikueshme, po megjithatë gërshetime përsosmërisht logjike në “Tryezën e Elijahut” u trajtua

на структурата на античките митови, така идејата за длабоко рационалниот карактер на уништувањето на *другосиѝа* и нејзините вредности е развиена поаѓајќи од една друга, современа интертекстуална матрица. Имено, станува збор за романот на Макс Фриш со симболичен наслов „Homo Faber“, кој како директно, така и индиректно игра значајна улога во фабулата на „Столот на Елијах“. Иако темата за инцестот, навестена уште со античките референци, на суптилен начин се удвојува со вовлекувањето на „Homo Faber“ во структурата на романот, таа сега е ставена на заден план со еден впечатлив писателски маневар. Имено, од Фришовиот текст се извлечени длабинските поенти кои, неочекувано, се покажуваат исклучително значајни за расветлувањето на природата на конфликтот во кој гори опколеното Сараево.

Така, јунакот на Фриш, Фабер, е инженер кој верува во науката и техниката, во *ratio*-то врз кое почива модерниот Запад, а кој во сопствениот интимен живот не сака или не може да ја изведе наједноставната пресметка која би му сугерирала дека со своите постапки го крши темелниот кодекс на цивилизацијата на која и припаѓа. Во романот на Штикс, овој јунак е земен како олицетворение на европскиот модерен и просветлен *homo faber*, кој *мошне рационално*, пресметано и пресметливо *ја создава својата судбина*, онака како *шшо ѝоа длабоко го сака*, *ѝравејќи го она за кое ѝврди дека е недозволливо во неговиот рационален ѝоредок*, *газејќи ги со ѝсѝвениите вредносѝи* кои толку ентузијастички ги прокламира, или *дозволувајќи неказнеѝо да се газат ѝпред негови очи*. Имено, наспроти големите пароли за мултикултурноста, заедничкиот живот, верската толеранција, едно елементарно поврзување на фактите со математичка извесност

me ndërmjetësimin e strukturës së miteve antike, kështu ideja për karakterin thellësisht racional të zhdukjes së *ujetërsisë* dhe vlerave të saj është zhvilluar duke u nisur nga një matricë tjetër intertekstuale bashkëkohore. Pra, bëhet fjalë për romanin e Maks Frishit me titullin simbolik “Homo Faber”, i cili si drejtpërsëdrejti ashtu edhe në mënyrë të zhdrejtë luan rol të rëndësishëm në fabulën e “Tryezës së Eljahut”. Edhe pse tema për incestin, e paralajmëruar qysh në referencat antike, në mënyrë subtile dyfishohet me ndërfitjen e “Homo Faberit” në strukturën e romanit, tash ajo është vendosur në plan të fundit me një manovër mbresëlënëse të shkrimtarit. Me një fjalë, nga teksti i Frishit janë nxjerrë poentat thellësore të cilat papritmas tregohen si jashtëzakonisht të rëndësishme për ndriçimin e natyrës së konfliktit në të cilin digjet Sarajeva e rrethuar.

Kështu, heroi i Frishit, Faberi, është inxhinier i cili i beson shkencës dhe teknikës, në *ratio*-n në të cilën mbështetet përdimi modern, e i cili në jetën e vet intime nuk dëshiron ose nuk mundet ta realizojë qërimin më të thjeshtë të hesapeve i cili do t’i sugjeronte se me veprimet e tij e thyen kodeksin themelor të civilizimit të cilit i takon. Ky hero, në romanin e Shtiksit, është marrë si mishërim i homo haberit evropian, modern e të arsimuar, i cili *në mënyrë mjaft rationale*, në mënyrë të planifikuar dhe të planifikueshme *e krijon fatin e tij*, *ashtu siç e dëshiron thellësisht*, *duke e bërë atë për të cilën pohon së është e palejueshme në rendin e tij racional duke i shkelur vlerat e veta* të cilat në mënyrë aq entuziaste i proklamonte ose *duke lejuar që të shkelen para syve të tij pa u dënuar*. Pra, përkundër parullave të mëdha për multikulturitetin, jetën e përbashkët, tolerancën fetare, një lidhje elementare e fakteve me saktësi matematikore do të tregonte se tehu i zhdukjes në luftërat e përgjakshme të zhvilluara në truallin ballkanas

би покажало дека острицата на уништувањето во крвавите војни водени на балканското тло во последните неколку децении е насочена токму кон мултикултурните амалгами, кон просторите како оној на некогашно Сараево. Имено, таквите простори, внатрешно богатите градови во кои *верише, народише, јазицише, ионовие, иеновише, се мешале како шил карти*, создавајќи нова човечка супстанца која ги разбива калапите на наметнатиот идентитет, всушност ја поткопуваат логиката на идентитетската исклучивост вградена во темелите на модерниот свет и неговото функционирање. Но, таа логика е премногу моќна за да запре таму каде што ќе посака оној кој еднаш ги активирал нејзините механизми. Токму затоа судбината на распарченото, поделеното, однаatre уништено Сараево, јунаците на романот ја доживуваат како *огледало на иднинаџа на континентџоџи*, избраздена со линиите на поделбите, етничките разграничувања и верската омраза. Сепак, модерниот *homo faber*, зафатен, во својата врвно опремена лабораторија, со испишувањето на паролите за соживотот, но и едновременото цртање на етничките карти и дефинирање на маршрутите за испорака на оружје на завојуваните страни, нема време да *ги оџвори очиише и да џогледне низ џрозореџоџи на балканскаџа војна како во дворџи на соџсџвеноџо џџре*. И да види дека ако веќе постои проклетството на повторливите деструктивни случувања на европско тло, но и на пошироката современа сцена, тоа секако не е проклетството на некој *deus ex machina* кој се спушта одвреме-навреме да си го земе делот од човечкото страдање кој му припаѓа, туку поскоро проклетството на подвоениот и инструментализиран колективен ум, за кого човечките вредности одамна престанале да бидат суштинска цел.

në disa deceniet e fundit është drejtuar pikërisht kah amalgamet multikulturore, kah hapësirat si ai i Sarajevës së dikurshme. Me një fjalë, hapësirat e tilla, qytetet e pasura përbrenda në të cilat *fetë, popujt, gjuhët, tonet, tenet, janë përzier si një shpil letrash*, duke krijuar një substancë të re njerëzore e cila i thyen kallëpet e identitetit të imponuar, në të vërtetë e rrënojnë logjikën e ekskluzivitetit identitetor të murosur në themelet e botës moderne dhe të funksionimit të saj. Mirëpo kjo logjikë është shumë e fuqishme që të ndalet atje ku dëshiron ai i cili i ka aktivizuar një herë mekanizmat e saj. Pikërisht për këtë arsye fati i Sarajevës së copëtuar, të ndarë, të shkatërruar përbrenda, heronjtë e romanit e përjetojnë si *pasqyrë të ardhmërisë së kontinentit*, të gërryer me vijat e ndarjeve, kufizimeve etnike dhe urrejtjes fetare. Megjithatë, *homo faberi* modern, i zënë me punë në laboratorin e tij të pajisur për mrekulli, me shkruarjen e parullave për bashkëjetesë, por edhe vizatimi i bërë njëherësh i hartave etnike dhe definimi i marshrutave për dërgimin e armëve për palët ndërluftuese, nuk ka kohë *t'i hapë sytë dhe ta shikojë nga dritarja luftën ballkanike si oborrin e të nesërmes së vet*. Dhe të shohë se nëse ekziston tashmë mallkimi i ngjarjeve të përsëritshme destruktive në truallin evropian, por edhe në skenën më të gjerë bashkëkohore, kjo gjithsesi nuk është mallkim i ndonjë *Zeus ex machina* i cili lëshohet herë pas here ta marrë një pjesë të vuajtjes njerëzore e cila i takon, por më parë mallkimin e mendjes së ndarë dhe të instrumentalizuar kolektive, për të cilin vlerat njerëzore që moti kanë pushuar të jenë qëllim thelbësor.

5. Одбраната на Градот

Да се пишува роман за идентитетот и за завојуваното Сараево, во кој античката трагедија се реплицира низ настаните од минатото столетие, во време во кое се сè уште отворени раните од војната на просторите на поранешна Југославија и од автор кој и самиот ја споделува судбината на прогонетите, е храбар и крајно ризичен потфат. Имено, неговото изведување наликува на одење по острицата од ножот, опкружена со опасностите од можно запаѓање во патетика, останување на рамништето на огорчен политички памфлет или комерцијализиран третман на она што, во суштина, е една неискажлива катастрофа. Но, начинот на кој во „Столот на Елијах“ суверено се надминати овие книжевни и идејни стапици се должи не само на писателското умевање на авторот, хипнотички прецизно воденото дејствие и страсната уверливост на ликовите, туку и на цврстата философска и човечка подлога врз која почива создавањето на романот. Како што укажува и самиот автор споменувајќи ја првата верзија на насловот на „Столот на Елијах“ - „Градот и крвта“, овој роман е конструиран врз темелите на судирот помеѓу два принципа кои пресудно ја одредуваат индивидуалната и колективната судбина на модерниот човек. Едниот е принципот на *кврџа*, потеклото, детерминираноста на идентитетот со неизменливата припадност кон заедницата во која сме родени. Другиот, пак, е принципот на *градои* сфатен како метафора за мноштвеноста на идентитетите кои се градат во средбата со другиот, овозможувајќи ни да ја надминеме ограниченоста на потеклото и да се впишеме во богатата целина на споделените вредности. Холокаустот, етничките војни и останатите човечки катастрофи кои ги донесе дваесеттото столетие се сведоштво за погубноста на

5. Mbrojtja e qytetit

Të shkruhet roman për identitetin dhe për luftën e Sarajevës, në të cilën tragjedia antike përsëritet përmes ngjarjeve të shekullit të kaluar, në kohën kur plagët nga lufta ende janë të hapura në hapësirat e ish Jugosllavisë dhe nga një autor i cili edhe vetë merr pjesë në fatin e të ndjekurve, është një ndërmarrje e guximshme dhe skajshmërisht e rrezikshme. Pra, puna e tij i ngjan një të ecuri për tehun e thikës, rreth e më rreth me rreziqe për të rënë në patetikë të mundshme, për të mbetur në rrafshin e pamfletit të hidhur politik ose në trajtimin komercial të asaj që, në thelb, është një katastrofë që nuk tregohet. Mirëpo mënyra në të cilën në “Tryezën e Eljahut” janë tejkualuar në mënyrë sovrane këto kurthe letrare e ideore ia ka borxh jo vetëm shkathtësisë së autorit, pastaj veprimet të zhvilluar hipnotikisht në mënyrë precize dhe bindshmërisë pasionante të personazheve, por edhe bazës së fortë filozofike e njerëzore në të cilën mbështetet krijimi i romanit. Siç tregon edhe vetë autori duke e përmendur versionin e parë të titullit të “Tryezës së Eljahut” – “Qyteti dhe gjaku”, ky roman është konstruktuar në bazat e konfliktit midis dy parimeve të cilët në mënyrë vendimtare e caktojnë fatin individual dhe kolektiv të njeriut modern. Njëri është parimi i *gjakut*, origjinës, determinimit të identitetit me përkatësinë e pandryshueshme kah bashkësia në të cilën jemi lindur. Parimi tjetër, ndërkaq, është i *qytetit* i kuptuar si metaforë për shumësinë e identiteteve që ndërtohen në takimet me tjetrin, duke na mundësuar ta tejkalojmë origjinën e kufizuar dhe të shënohemi në tërësinë e pasur të vlerave që i ndajmë. Holokausti, luftërat etnike dhe katastrofat tjera njerëzore që i solli shekulli njëzet janë dëshmi për katastrofën e madhërimin të parimit të parë, vendosja e “gjakut dhe trullit” si gurë të rëndësishëm të kufirit në ekzistimin tonë. Përballë tij, ky roman i Igor Shtiksit paraqet një mbrojtje të fortë dhe konsekuente të

величањето на првиот принцип, поставувањето на „крвта и тлото“ како суштествени меѓници на нашето постоење. Наспроти него, овој роман на Игор Штикс претставува жестока и доследна одбрана на вториот принцип – оној на градот како цивилизациска матрица која создава еден повисок облик на човечко заедништво, каде различноста е услов за заемно надополнување, а не причина за конфликт и поделба. Во таа смисла, Сараево кое крвави во романот станува отелотворение на Градот воопшто, нападнат од силите кои се чувствуваат загрозени од неговиот космополитски концепт, од широката душа на човечкото кое ги брише профитерските гнезда начичкани по должината на воените линии и етничките граници.

Во една од најсилните сцени од романот, централниот и повеќекратно трагичен женски лик, оној на Алма Филиповиќ, му возвраќа на Рихард кој ја рецитира песната „Сараево“ од Лоренс Дарел, со стиховите од Дареловиот превод на песната „Град“ на Кавафи. Во овие стихови е содржана пораката која Рихард ја доживува како проникливо и кобно пророштво – дека оној кој го уништил својот живот на тоа едно парче земја, го уништил еднаш и засекогаш на целата Земјина топка. Но, по читањето на овој прекрасен роман, таа порака како да одекнува збогатена и со поинаква резонанца. Имено, уништувањето не е единственото нешто кое од овој свет останува запишано во книгите на вечноста. Напротив, таму се врежуваат и гестовите низ кои кои умот и срцето продираат зад тешката завеса на злото и, дури и во најапсурдните ситуации, успеваат да го пронајдат и сочуваат она најдлабокото човечко во себеси. Оттаму, станува јасно дека оној кој макар и на едно место, со мисла и збор, со храброст и достоинство, најпосле, со *сойсѝвената крв* го одбрал Градот,

parimit të dytë – atij të qytetit si matricë civilizimi e cila krijon një formë më të madhe të bashkësisë njerëzore, kur ndryshimi është kusht për plotësim të ndërsjellë, e jo shkak për konflikt e ndarje. Në këtë kuptim, Sarajeva e cila kullon gjak në roman bëhet mishërim i Qytetit në përgjithësi, të sulmuar nga forcat të cilat ndjehen të rrezikuara nga koncepti i tij kozmopolit, nga shpirti i gjerë i njerëzores e cila i shlyen vatrat profitere të renditura njëra pas tjetrës përgjatë linjave luftarake dhe kufijve etnikë.

Në njërën nga skenat më të fuqishme të romanit, personazhi qendror i femrës dhe personazh shumëfish tragjik, ai i Alma Filipoviçit, ia kthen Rikardit i cili e reciton vjershën “Sarajeva” të Lorens Darelit, me vargjet e përthimit të Darelit të vjershës “Qyteti” të Kavafit. Në këto vargje është porosia që Rikardi e përjeton si një profeci të thellë dhe të kobshme – se ai i cili e ka zhdukur jetën e vet në atë copë toke, e zhdukur njëherë e përgjithmonë në mbarë Rruzullin tokësor. Por, pas leximit të këtij romani të shkëlqyeshëm, kjo porosi sikur jehon e pasuruar edhe me rezonancë tjetër. Pra, zhdukja në është gjëja e vetme e cila nga kjo botë mbetet e shkruar në librat e amshimit. Përkundrazi, atje ravijëzohen edhe gjestet nëpër të cilat mendja dhe zemra depërtojnë pas perdes së rëndë të ligësisë dhe madje edhe në situatat më absurde, ia dalin ta zbulojnë dhe ta ruajnë në vetvete atë më të thellën te njeriu. Së këndejmi, bëhet e qartë se ai i cili edhe në vend të vetëm, me mendim e fjalë, me trimëri dhe dinjitet, më në fund, *me gjakun personal* e ka mbrojtur Qytetin, Qytetin e vërtetë, të padukshëm të shpirtit dhe të vlerave, e ka mbrojtur njëherë e

вистинскиот, невидлив Град на духот и вредностите, го одбрал еднат и засекогаш на целата Земјина топка. А читателите на „Столот на Елијах“ ја имаат ретката привилегија да бидат не само сведоци, туку да се почувствуваат и како учесници на една таква величествена одбрана.

përgjithmonë në mbarë Rruzullin tokësor. Kurse lexuesit e “Tryezës së Eljahut” e kanë privilegjin e rrallë që të jenë jo vetëm dëshmitarë, por edhe të ndjehen edhe si pjesëmarrës të një mbrojtjeje të tillë madhështore.

Pëkthim: Xhabir Ahmeti